

**AHISKA TÜRKLERİNİN ETNİK KİMLİĞİNİ KORUMADA BİR FAKTÖR
OLARAK AİLE VE AKRABALIK İLİŞKİLERİ**

**FAMILY AND KINSHIP TIES AS AN ETHNIC IDENTITY PRESERVING
FACTOR IN AHISKA TURKS**

**СЕМЕЙНЫЕ И РОДСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ФАКТОР
СОХРАНЕНИЯ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ТУРОК-АХЫСКА**

Svetlana Akkiyeva¹

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi

13/04/2022

Kabul Tarihi

08/05/2022

Anahtar Kelimeler

Ahıska Türkleri

Etnik kimlik

Aile ilişkileri

Akrabalık ilişkileri

Öz

Ahıska Türkleri, İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalin'in sürgün politikasına maruz kalan halklardan biriydi. Günümüzde Ahıska Türkleri; Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan, Ukrayna, Rusya Federasyonu, ABD ve Gürcistan'da ikamet etmektedirler.

Ahıska Türkleri, 80 yıla yakın dağınık yaşamalarına rağmen bir halk olarak varlığını sürdürebilmiş, etnik kimliklerini ve kültürlerini koruyabilmişlerdir. Etnik kimliğin korunmasında başta dil olmakla birlikte, din, kültür, sanat, örf-adetler, dünya görüşü, tarih, hukuk anlayışı gibi önemli faktörler yer almaktadır. Bu faktörlere bağlı olarak pek çok kavramsal değerlerden de söz edilebilir.

Bu çalışmada Ahıska Türklerinin etnik kimliğin korunması ve yaşatılmasında önemli rol oynayan aile ve aile ilişkileri kavramları üzerinde durulacaktır. Ahıska Türklerinin yaşadıkları coğrafyalara bakılmaksızın etnik kimliğin korunmasındaki hassasiyetin aynı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla örneklem olarak ele alınan Orta Asya'dan Kafkasya'ya dolaylı veya doğrudan göç ederek Kabardey-Balkar Otonom Cumhuriyeti'nde ikamet eden Ahıska Türkleri aileleri ile yapılan görüşmelerin sonucu, farklı ülkelerde yaşayan diğer Ahıska Türkleri için de geçerli olduğu kanaatindeyiz. Verilere ulaşmak için nitel yöntem yaklaşımıyla alan çalışması yapılmış ve tarama deseniyle elde edilen veriler analiz edilerek Ahıska Türklerinin etnik kimlik korunmasındaki aile ve aile ilişkileri irdelenmiştir.

Article Info

Received

13/04/2022

Accepted

08/05/2022

Keywords

Ahıska Turks

(Meskhetian)

Ethnic identity

Family relations

Kinship ties

Abstract

Ahıska Turks are among the peoples who were subjected to total Stalinist deportation during World War II. Today, Ahıska Turks live in countries such as Turkey, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Azerbaijan, Ukraine, the Russian Federation, the United States, and Georgia.

Despite being dispersed for almost 80 years, Ahıska Turks have managed to survive as a nation and preserve their ethnic identity and culture. Factors such as language, religion, culture, art, customs, worldview, history, and legal consciousness are crucial to the preservation of ethnic identity. Depending on these factors, many conceptual meanings can be invoked.

This study examines the concepts of family and family relations, which play an important role in the maintenance and survival of Ahıska Turks' ethnic identity. It is fair to say that the effort to preserve ethnic identity is the same regardless of the geographical location of Ahıska Turks' residence. Therefore, we assume that the results of the observations and interviews with the families of Ahıska Turks living in

¹ Prof. Dr., Rusya Bilimler Akademisi Kabardey-Balkar Araştırma Merkezi, Nalçık/Rusya Federasyonu, asisma@yandex.ru

the Kabardino-Balkarian Autonomous Soviet Socialist Republic, who migrated to the Caucasus directly or indirectly from Central Asia, will be identical for the families of Ahıska Turks living in other countries. For data collection, a field study was conducted using a qualitative method, the data obtained with a scan pattern was analyzed and the role of the family and family relations of Ahıska Turks in the context of preserving their ethnic identity was examined.

Информация о статье**Дата прибытия**

13/04/2022

Дата приема

08/05/2022

Ключевые слова

Турки-ахыска
Этническая
идентичность
Семейные отношения
Родственные отношения

Резюме

Турки-ахыска относятся к народам, подвергшимся тотальной сталинской депортации в годы Второй мировой войны. На сегодняшний день турки-ахыска проживают в таких странах, как Турция, Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, Азербайджан, Украина, Российская Федерация, США и Грузия.

Несмотря на дисперсное проживание на протяжении почти 80-лет турки-ахыска смогли сохраниться как народ, сохранить этническую идентичность и культуру. В основе сохранения этнической идентичности важны такие факторы как язык, религия, культура, искусство, обычаи, мировоззрение, история, правопонимание. В зависимости от этих факторов можно привести в пример множество концептуальных значений.

В данном исследовании будут рассмотрены понятия семьи и семейных отношений, играющие важную роль в сохранении и выживании этнической идентичности турок-ахыска. Справедливо утверждать, что старание к сохранению этнической идентичности одинаково вне зависимости от географии проживания турок-ахыска. Исходя из этого мы полагаем, что результаты наблюдений и бесед с семьями турок-ахыска, проживающих в Кабардино-Балкарской АССР, иммигрировавших прямо или косвенно из Средней Азии на Кавказ, рассматриваемые в качестве примера, будут однозначны и для семей турок-ахыска, проживающих в других странах. Для получения данных было проведено полевое исследование с использованием качественного метода, проанализированы данные, полученные с помощью исследовательской модели и изучена роль семьи и семейных отношений турок-ахыска в контексте сохранения их этнической идентичности.

1. GİRİŞ

Ahıska Türkleri, İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalin'in sürgün politikasına maruz kalan halklardan biriydi. Savaş sonuna yaklaşıyordu. Türk erkekleri Sovyet ordusunun saflarında canla başla savaşıyordu. Yaşlılar, kadınlar ve çocuklar zaferin bir an önce gelmesi için elinden geleni yapıp gayret ediyorlardı. İktidarın başında olanlar ise ülke bazında ağır ve topyekûn bir tehcir planları hazırlamış ve uygulamışlardır. Tehcir edilen halkların kaderini paylaşan, özel komutanlıklar tarafından yönetilen Ahıska Türkleri, hareket özgürlüğüne, ikamet seçimine vb. hak ve imkânlarla sahip olmadan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan topraklarına küçük gruplar halinde yerleştirilmişlerdir. 1950'lerin sonunda, sıkıyönetimin kaldırılmasına dair yasanın çıkarıldığı ve tehcir edilen halkların tarihi vatanlarına dönüş hakkının verildiği 1950'li yılların sonunda Ahıska Türkleri aslında bu haktan mahrum bırakılmış ve bu nedenle Ahıska Türkleri şu anda tehcir edildikleri ülkelerde yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu ülkeler ise Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Rusya Federasyonu (Voronej, Rostov, Lipetsk ve diğer bölgeler, Stavropol Bölgesi, Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinden Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti, Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti, Kuzey Osetya-Alanya, Çeçenistan Cumhuriyeti ve İnguşetya Cumhuriyeti), Türkiye, Ukrayna, Azerbaycan, ABD ve Gürcistan'dır (Bugay ve Mamayev, 2009; Aydınğün ve Aydınğün, 2015).

Ahıska Türklerinin öz adı Türk'tür. Batılı araştırmacılar kaynaklarında Mesket Türkleri adını kullanmışlardı, ancak bu halk kendilerini Ahıska Türkleri olarak kabul etmektedirler. Biz de Ahıska Türkleri adlandırılmasını benimseyip bu kavramı kullanmayı uygun gördük.

Uzun yıllar Ahıska Türklerinin tarihi ve kültürü fiilen incelenmedi, yayınlanan çalışmalar bilimsel değil siyasi hedefler doğrultusunda bilim dünyasında yerini aldı. Son yıllarda, başta Ahıska Türkleri arasında yetişen ve halkın kültürünün hem araştırılmasına hem de korunmasına özel önem veren bilim adamlarının coşkusu nedeniyle, bu halkın tarihinde ve kültüründe önemli bir büyüme olmuştur. Gerek dünya literatürüne gerekse Türk dünyası literatürüne eser kazandıran pek çok bilim adamı Ahıska Türkleri konusuyla ilgilenmeye başlamıştır. Bunlar arasında şu araştırmacılar sayılabilir: a) **Türk araştırmacı ve bilim adamları:** Fahrettin Kırzioğlu (1992, 1993), Yunus Zeyrek (2001, 2006, 2015), Ayşegül Aydıngün ve İsmail Aydıngün (2014), İkrâm Çınar (2015, 2021), Ayfer Yılmaz (2020), Kıyas Aslan (1996), Zakir Avşar ve Zafer Tunçalp (1995), Mustafa Üren (2016), Tekin Taşdemir (2005), Hayri Erten (2014), Damla Mürsül (2018), Metin Erdendor (2020), Sezai Balcı ve Levent Küçük (2015), Barış Çağırkan (2020), Murat Sürmeli (2016), Bahattin Turgut (2021) vd.; b) **Azerbaycanlı bilim adamları:** Asif Hacılı (2009, 2014), İsmayıl Kazımov (1999, 2012), Ali Şamil (2012) vd.; c) **Rusya Federasyonu'nda Ahıska konusunda araştırmalar yapan bilim adamları:** Nikolay F. Bugay (1994), ve Mahaç Mamayev (2009), Svetlana Akkiyeva (2016), V. İ. Rassadin (2011), A. G. Osipov (1999) ve O. Çerepova (1996) vd.; ç) **Ukraynalı bilim adamları:** E. A. Malinovskaya (2006) vd.; d) **Ahıska Türkleri arasında yetişen araştırmacı ve bilim adamları:** Minara Aliyeva Çınar (2021), Seyfettin Buntürk (2007), Rasim Bayraktar (2013), Orhan Uravelli (2017), Azad Dedeoğlu (2021), Tahircan Kukulov (1999, 2014, 2022) ve Mevlüt Kukulov (2014), Sabircan Celilov (2021), İbrahim Gazigil (2016), Ayna Askeroğlu, Sevil Piriyeve (2005), Çingiz Badalov (2004), İsmail Kemaloğlu (2021), Cemile Güzeloğlu (2018) ve diğerleridir. Keza bu bilim insanlarının araştırmaları değişik ülkelerde ikamet eden Ahıska Türklerinin gün geçtikçe bu konuda yapılacak olan araştırmalara ilgilerinin artmasına neden olmaktadır.

Yaşanan sürgün, Ahıska Türklerinin gerek nüfus sayılarının azalmalarına gerek demografik gelişiminin bozulmasına gerekse etnik kültürün büyük ölçüde tahribata uğramasına neden olmuştur. Ahıska Türkleri, sürgün edildikleri ve sonrasında ikamet ettikleri yerlerde yaşama tutunabilmek için son zamanlarda refaha kavuşmuş izlenimini vermelerine rağmen aslında çok ciddi kayıplara uğramışlardır. Ancak yaşadıkları bölgelerde etnik kimliklerini koruyabilmek, yaşatabilmek için büyük gayret sarf etmişler, etmeye de devam etmektedirler.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bilindiği gibi bir milletin, bir etnik grubun, bir topluluğun etnik kimliğinin temelinde pek çok değer yer almaktadır. Bu değerlerin yaşatılması da o milletin, o etnik grubun, o topluluğun var olmasının temel dayanağıdır. Egemen olan milletler bu değerleri yasalara bağlı olarak korur ve yaşatırlar. Ancak güçlü devletler karşısında çeşitli siyasi uygulamalara maruz kalan etnik grupların veya toplulukların bu değerleri yaşatmaları hayli zordur. Bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı'nda Orta Asya'ya sürgün edilen, sıkıyönetimin kaldırılmasıyla Kafkasya'ya göç ederek yerleşen ve günümüzde ikamet etmeye devam eden Ahıska Türklerinin etnik kimliği üzerinde durulacak ve olumsuz koşullara rağmen etnik kimliğinin korunmasında ve yaşatılmasında aile ve akrabalık bağlarının etkisi irdelenecektir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemine başvurulmuş ve alan çalışması uygulanmıştır.

2.1. Araştırmanın Modeli/ Deseni

Çalışmada elde edilen veriler tarama deseniyle ortaya konulmuştur. “*Tarama deseni*, büyük bir grup insanın davranışlarındaki genel eğilimleri, tutumlarını, görüşlerini, davranışlarını veya

karakteristik özelliklerini tanımlamak” için kullanılan bir yöntemdir (Creswell, 2020). Kafkasya’da ikamet eden Ahıska Türklerinin etnik kimliğinin korunmasındaki aile ve akraba ilişkilerinin önemini ortaya koyabilmek için kendileriyle görüşme yapılmış ve elde edilen bulgular analiz edilerek ortaya konulmuştur. Buna ek olarak Ahıska Türkleriyle ilgili literatür incelenmiş ve veri toplanmış, elde edilen bulgular analiz edilerek sonuca ulaşılmıştır.

2.2. Evren-Örneklem

Bu çalışmanın evrenini oluşturan büyük bir grup insan olarak dünyanın çeşitli ülkelerinde ikamet eden Ahıska Türkleri ele alınmıştır. Örneklem olarak ise 1944’da Orta Asya’ya sürülen ve sıkıyönetimin kaldırılmasıyla Orta Asya’dan Kafkasya’ya dolaylı veya doğrudan göç eden Ahıska Türkleri ailelerinden Kabardey-Balkar Otonom Cumhuriyeti’nde ikamet edenler ele alınmıştır.

2.3. Varsayımlar

Ahıska Türkleri farklı coğrafyalarda, birbirlerinden uzak yerlerde ikamet etseler de birbirleriyle iletişim halindedirler ve topyekûn olarak geleneklere bağlı bir topluluktur. Kafkasya’da yapılan bu araştırmalardan elde edilen sonuçlar diğer coğrafyalarda yaşayan Ahıska Türkleri için de aynı oldukları varsayılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Ahıska Türklerinde aile ve akraba ilişkileri

Ahıska Türkleri, 1944’ten beri sürgün koşullarında ve dağınık yaşamalarına rağmen bir halk olarak varlığını sürdürebilmiş, etnik kimliklerini ve kültürlerini koruyabilmişlerdir. Etnik kimliğin korunmasında ana dili başta olmak üzere, adet ve gelenekler, dini inançlar, sözlü halk edebiyatı vb. gibi kültürel öğeler önemli bir yer tutmaktadır (Aliyeva Çınar, 2021: 20-21). Ancak aile ve aile ilişkileri etnik kimliğin korunmasında en önemli faktörlerden biri olmuş, olmaya da devam etmektedir (Bayraktar, 2013: 93). Ahıska Türklerinin etnik kimlik inşa etmesinde ikili bir stratejinin olduğu görülmektedir: bir yandan bütünleştirici, diğer yandan muhafazakâr-tecrit edici.

Ahıska Türkleri aile ve bayram ritüellerinde geleneksel kültürlerinin çoğunu korumayı başarmışlardır. Ahıska Türkleri arasında aile ve aile ilişkileri özel bir yere sahiptir ve bunların önemi bir dizi olgu ile şekillenmektedir (Kukulov, 2022). Ahıskalılarda aile bağlarına büyük önem verilmektedir: Kendileri mesafelere bakılmaksızın uzak veya yakınlarda yaşayan aile üyelerinde, akrabalarda neler olup bittiğini merak eder, haberdar olurlar (Aydingün ve Aydingün, 2015: 34; Poyraz ve Güler, 2019: 211).

Ahıska Türklerinde mesafelere ve masraflara bakılmaksızın akrabaların düğün veya cenazelerine mutlaka gidilmelidir. Halkın farklı coğrafi bölgelerde yaşamalarına rağmen Ahıska Türkleri ziyareti iade etme geleneğine çok değer verirler ve bunu etnik değerlerin yaşatılmasında, devam ettirilmesinde önemli bir dayanak olarak görürler. Bir Ahıska Türkü nerede yaşarsa yaşasın mutlaka bir akrabasının düğününe gider, ailesini ve arkadaşlarını görmek için o düğüne katılır. Böylece bu yüz yüze görüşmeler hatıraları canlandırır, yeni anılar biriktirerek akrabalık ilişkilerini canlı ve güçlü tutma etkisi gösterir. Nitekim Ahıska Türklerinde aile bağlarının önemi çok büyüktür. Yaptığım görüşmelerde kendileri bununla ilgili şu açıklamalarda bulunmuşlardır: “Eğer biz birbirimize yardım etmeyi bırakırsak,

birbirimizin düğününe gitmeyi ve Allah korusun, cenazelere gitmeyi ihmal eder unutursak, o zaman bir halk olarak, bir topluluk olarak yok olur gideriz” (Akkiyeva, 2019).

Ahıska Türkleri, ikamet yerleri birbirinden ne kadar uzakta olursa olsun, akrabalarına her zaman yardım etmeye hazırdır. Bir Ahıska Türkünün evine bir dert, bir tasa gelmişse, örneğin hane halkından biri ölmüşse, cemaat mensupları işlerini ertelemeli ve taziyelerini bildirmek için manevi olarak zarar görmüş tüm aile fertlerini ziyaret etmelidirler. Aşılmaz koşullar nedeniyle zamanında bir ziyaret gerçekleşmediyse, zaman geçtikten sonra bile mümkün olan en kısa sürede ziyaret edilmesi gerekir. Bu tür karşılıklı destek gelenekleri Kafkas geleneklerine, özellikle de Kabardey ve Balkar geleneklerine çok yakındır. Ahıska Türkleri birbirlerine sadece manevi olarak değil, maddi olarak da yardım ederler ve maddi sıkıntıya düştüklerinde daima akrabalarına ve arkadaşlarına güvenirlir. Birbirinden uzak mesafelerde yaşayan Ahıska Türkleri, yaşlı akrabaları ziyaret etme zorunluluğu nedeniyle çoğu zaman büyük masraflara katlanmak zorunda kalırlar, ancak bu yükümlülüğün mazeretsiz yerine getirilmesi âdettendir.

Ahıska Türk toplumunun hayatında sadece akrabalık ilişkileri değil, aynı zamanda komşuluk ilişkileri de büyük önem taşımaktadır. Ahıska Türkleri, “İyi bir komşu bazen kardeşten daha yakındır.” derler. Çünkü komşu her zaman yanı başındadır ve her an yardım edebilir, ancak kardeş bazen uzaktadır. Ahıska Türklerinin yerleşim yerlerine uyum ve entegrasyonlarının önemli faktörlerinden biri de iyi komşuluk ilişkilerine önem verilmesidir. Onlar, akrabalık ve aile bütünlüğü açısından Kuzey Kafkasya halklarından Çeçenler, İnguşlar, Karaçaylar, Balkarlar ve Kabardeylerle ortak noktalara sahiptirler. Ayrıca sürgün sonrası dönemde ve günümüzde bir arada yaşamak zorunda kaldıkları Özbek, Kazak ve Kırgızlarla da bir bütünlük göstermektedirler. Şunu da belirtmek gerekir ki Ahıska Türkleri aile ve akrabalık bütünlüğü açısından bu halklardan çok daha ileri düzeydedir. Çünkü uyum, aile ve akrabalık desteği, halkın etnik kimliğinin ve kültürünün korunmasında önemli bir faktör olarak yerini almaktadır.

Ahıska Türkleri arasındaki “akraba” kavramı sadece öz kardeşler arasında geçerli değildir. “Akraba” kavramı aynı derecede kuzenler, anne babanın erkek ve kız kardeşleri arasında görülmekte ve dahası eş merkezli genişleyen çevrelere kadar da uzanmaktadır. Ahıska Türklerinin yerleşim biçimi, onların aile bağlarına karşı tutumunu da göstermektedir. Onlar, evini inşa ederken veya satın alırken akrabalarına yakın yerlerde inşa eder veya satın alırlar. Üstelik babalar, evlendirdikleri oğulları için de bir ev satın almaya veya inşa etmeye niyetlendiğinde aile fertleri, yani baba ve kardeşler bir arada olsunlar diye yakın yerlerde almaya gayret ederler. Böylece Ahıska Türklerinin yaşadığı kırsal yerleşimlerde, aile fertleri sadece birbirlerine ekonomik destek sağlamakla kalmayıp aynı zamanda imece usulüyle birbirleriyle işbirliği yapmaktadırlar: Birlikte ekin işleriyle uğraşmakta ve birlikte hayvan yetiştiriciliği yapmaktadırlar. Aile dayanışması, gelir kaynakların toplu olarak kullanımı ve güçlü aile bağları, bütün bunlar Ahıska Türklerinin sosyal hayatında yer alan en önemli üç faktördür. Şu da belirtilmelidir ki, Ahıska Türkleri şehirlerde de birbirlerine daha yakın yerlere yerleşmeye çalışmaktadırlar. Çoğu zaman erkek ve kız kardeşler aynı yerde daire satın almaya çalışırlar. Eğer aynı yerde daire alma imkânı yoksa yürüme mesafesinde olmak kaydıyla yakındaki evler de satın alınır.

3.2. Ahıska Türklerinde aile kurma

Ahıska Türklerinin hem erkek hem de kadın hayatındaki en önemli şey bir aile kurmaktır: Kendi ailelerini kuramayan kadın veya erkek başarılı sayılmaz/sayılamaz. Akrabalar, dul kalan bir erkeği, üstelik bu erkeğin küçük çocukları varsa, evlendirmeye çalışırlar, çünkü kadın olmadan bir erkeğin çocuklara tam anlamıyla bir terbiye veremeyeceğini düşünürler. Bu gibi durumlarda her yaşta yetim çocuklar evin yeni hanımını sevinç ve minnetle kabul ederler. Sadece genç yaşta kalan dulların değil, tek kalan yaşlıları da evlendirmeye gayret ederler, çünkü yalnız kalan bir erkeğin yaşaması zordur.

Ahıska Türkleri arasında boşanmalar çok sık rastlanan bir durum değildir ve olursa akrabalar ve yakın çevreden birileri kadınla yeniden evlenmeye çalışırlar. İlk birlikteliğinden bir çocuğu varsa, anneanesi yeni bir ailenin kurulabilmesi için çocuğu yetiştirmek için yanına alabilir. Evlilik sorumlu bir iş olarak kabul edilir ve ihtiyatlı ve dikkatli bir şekilde yaklaşılır. Çoğu zaman, evlilik gençlerin ebeveynleri tarafından organize edilir, ancak tam tersi durumda bile, evlilik birliğinin sonuçlandırılması için onların onaylanması bir ön koşuldur. Ebeveynler geleneksel olarak bir gelin ararlar ve tanıdıklar arasında uygun birini bulamayınca, yardım için uzaklarda yaşayanlar da dâhil olmak üzere tüm akrabalarla iletişime geçerler. Şüphesiz ki günümüzde sosyal ağların yaygınlığı, bu süreci hızlandırdı ve basitleştirdi - artık Ahıska Türkleri aile bağlarını sürdürebilir, ayrıca evlenme çağında olan gençler coğrafi engeller olmadan evlenebilirler. Aynı zamanda, sosyal ağlar sayesinde, çöpçatanlık prosedürü değişti, modernleşti - şimdi birçok genç İnternet olanaklarını kullanarak kendi başlarına tanışıyor ve ancak anlaştıktan sonra ebeveynlerine evlenme isteklerini bildiriyorlar. Bazen kız veya erkek kendi etnik grubundan da olmayabilir. Bu durumda, ebeveynler yine de karar verme hakkına sahiptir; oğlanın veya kızın önerdiği bir aday onaylayabilir veya reddedebilirler. Gelin seçilirken son söz hakkı damadın annesine aittir. Yeni bir yuvaya gelen gelin, genellikle kocasının aile hiyerarşisinde daha alt sıralarda yer alır. Gelinin, özellikle genç olanın görevleri, evi ve çevresini temizlemektir; gelin ailedeki yaşlılara hizmette kusur etmemeli ve kayınvalidesine itaat etmelidir.

Ahıska Türkleri genellikle kendi etnik grubundan birileriyle aile kurarlar. Yıllardır yaptığımız saha araştırmalarının sonuçlarına göre, Kabardey-Balkar Otonom Cumhuriyeti'nde yaşayan bazı erkeklerin Kabardey-Balkarlı ailelerden veya komşu (Stavropol Bölgesi, Karaçay-Çerkesya, Kuzey Osetya-Alanya, Çeçen Cumhuriyeti, İnguşetya Cumhuriyeti, Kalmuk Cumhuriyeti, Volgograd, Rostov bölgeleri vb.) bölgelerden gelin aldıkları görülmüştür. Bu tutum, bir etnik grup olarak dağınık ve birbirinden uzak coğrafyalarda yaşayan Ahıska Türklerinin bütünlüğünü olabildiğince koruma amaçlı uygulanmaktadır (Akkiyeva, 2016: 56).

Müstakbel gelin arayıp gelin ile damadı tanıştıran akrabalar, bir evliliğin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynarlar. Fakat modernleşmeyle birlikte gelenek ve adetlerde değişimler de yaşanmaktadır. Son zamanlarda gençler görücü usulü âdetine bağlı kalmadan kendi tercihlerini yapmaktadırlar. Böylelikle de farklı halklar arasında evliliklerin sayısı da gün geçtikçe artış göstermektedir. Günümüzde Türk-Rus, Türk-Balkar, Türk-Kabardey, Türk-İnguş vb. evliliklerinin sayısı hayli artmıştır. Bu evlilikler sadece farklı halklar arasında da değil aynı zamanda farklı dinlere mensup olan biriyle de gerçekleşmektedir. Ahıska erkekleri sadece Müslüman kadınlarla (Balkarlar, Kabardeyler, Kumuklar vb.) değil, aynı zamanda Hıristiyanlarla (Ruslar, Ukraynalılar vb.) evlenirken, halklar arasında evliliklerde Ahıska kadınları genel itibarıyla Müslüman erkekleri tercih etmektedir. Ancak bunun da istisnaları vardır. Birbirlerine karşı büyük sevgi besleyen ve ekonomik bağımsızlığa kavuşan bir Ahıskalı kız, farklı bir dine mensup olan bir erkekle de evlenebiliyor. Fakat kızlar genellikle daha muhafazakârdır ve yaşça büyük aile üyelerinin görüşlerine riayet etmektedirler.

Bugüne kadar Ahıska Türklerinin yaşadıkları çok kültürlü ve çok etnikli coğrafyalarda diğer toplumlara başarılı bir şekilde adapte olmaları nedeniyle etnik gruplar arası evlilikler genel itibarıyla 30 yaşa kadar olan gençler arasında görülmektedir. Aynı tutum, Kabardey-Balkarya'da yaşayan Ahıska Türklerinde de görülmektedir.

Ahıska Türklerinin çalışkanlığı, aileye ve aile ilişkilerini sürdürmeye odaklanmaları ve aynı zamanda ailelerini maddi olarak destekleme arzuları, Kuzey Kafkasya halklarından Kabardeyler, Balkarlar, İnguşlar, Kumuklar, Karaçaylar ve Ruslar arasında büyük saygı uyandırır. Bu sebeple de o coğrafyada yaşayan diğer etnik gruba mensup olanlar, kızını Ahıska Türküne vermeye karşı çıkmazlar. Türk kızları alçakgönüllülükleri, sabırları, ev işlerinde becerikliliği ile tanınırlar ve bu nedenle başka bir etnik gruba mensup gencin ebeveynleri, oğlunun Ahıska Türkü kız ile evlenme isteğini desteklerler.

3.3. Ahıska Türklerinde aile bireyleri

Türk aile yapısında ataerkil bir hiyerarşi hâkimdir: Baba evin reisidir ve ailenin temel ihtiyaçlarını gideren biridir, anne ise yuvayı koruyan, ev işlerinden sorumlu olan ve çocukların eğitimlerinden sorumlu olan bir kişidir. Baba, çocukların eğitimine yalnızca özel ihtiyaç durumunda veya istendiğinde dâhil olunur, ancak buna bakılmaksızın anne tarafından küçük yaştan itibaren çocuklara babaya karşı saygı ve güven aşılanır. Ahıska Türkü ailelerinde çocukları sevmek, şımartmak, onlara değer vermek ve ihtiyaçlarını karşılamak adettendir. Kadınlar her iki cinsiyetten çocukları özenle yetiştirir, ancak erkek çocuklarına davranışları ve kendini ifade etmelerinde daha fazla özgürlük tanır.

Anne, küçük yaşlardan itibaren kızlara iyi eş ve ev hanımı olmayı öğretirler; yemek yapmak, ev temizliği ve en önemlisi de toplumsal ahlak öğretilir. Genç eş ve anne adaylardan beklenenler, düğün esnasında gelinin yüzünün açılması olarak nitelendirilen “duvak açımı” ritüelinde saklıdır. Bu ritüel, şu şekilde gerçekleşir: Düğünün ikinci günü gençlerin akrabaları ve arkadaşları damadın evinde buluşur, müzik çalınır, sofralar kurulur. Gelin ve damat tarafından seçilen ve “yenge” olarak adlandırılan birer yardımcı kadın yüzü kapalı olan gelini bir sandalyeye doğru yürütür ve oturtur. Damadın arkadaşı olan “sağdıç” elinde bıçaklarla bir müzik eşliğinde oynayarak yeni evlilerin etrafında döner. Belli bir yerde müzik durdurulur ve sağdıç orada bulunan misafirlere yüksek sesle “Gelinin dilini mi yoksa kafasını mı keselim?” diye sorar. Misafirler “Dilini keselim!” diye cevap verirler. Bu ritüel üç kez tekrarlanır. Misafirlerin böyle bir cevap vermelerinin anlamı da Ahıska Türklerinin gelinine yakışır bir şekilde mütevazı, terbiyeli, kibar ve saygılı bir gelin görmek istedikleridir.

Genellikle Ahıska Türklerinin bir çatısı altında iki, bazen de üç kuşak yaşamaktadır. Geleneklere göre, en küçük oğlun ebeveynleri ile birlikte kalması ve onların tüm sorumluluklarını üstlenmesi gerekmektedir. Ancak diğer oğullar da mümkün olduğu kadar baba evine gelmeli, anne ve babanın ihtiyaçlarının farkında olmalıdır. Ailelerdeki rol dağılımına göre, yaşça en büyük erkek, ailenin reisidir. Bütün aile onun sözüne riayet eder ve tüm önemli konularda karar veren odur. Evin yaşça büyük olan erkeği vefat ettiyse dul eşi, ev yönetimini de üstlenebilir. Baba tüm aile sorunlarını çözer, anne ev işleriyle ilgilenir, çocuklar ebeveynlerinin isteklerini itaatkâr bir şekilde yerine getirir; böyle bir aile yapısı Ahıska Türkleri için doğaldır. Öte yandan, bazen erkeğin egemenliği ve bu geleneklere uyması toplum içerisinde sadece formalite olarak uygulanmaktadır. Yirmi yıl önce Ahıska Türkleri arasında gerçek bir cinsiyet eşitsizliği söz konusuydu; şu anda ise özellikle de köyde değil, şehirde yaşayan bir Ahıska Türkünün aile düzeni kadın ve erkek eşitliğine yakındır. Eşitsizlik düzeyi büyük ölçüde eşlerin eğitimi ve çalışmaları ile ilgilidir; genellikle her iki eş yükseköğrenim gördüyse ve ikisi de çalışıyorsa ailelerde ilişkiler eşittir (Aydıngün ve Aydıngün, 2015: 139; Çınar, 2021: 45).

Ahıska Türkleri arasında eğitim, en önemli toplumsal değerlerden biridir. Yükseköğrenim görmüş akraba veya yakınlarına saygı duyulur, varlıklı olarak görülür ve toplum içindeki itibarları da yüksektir (Akkiyeva, 2019: 151). 1980’lerin sonları ve 1990’larda birçok Ahıska Türkü iyi eğitim alma fırsatına sahip değildi. Şu anda ebeveynler çocuklarına iyi bir meslek kazandırmayı hedefler. Bu nedenle çocuklarının işgücü piyasasındaki konumlarını güçlendirecek iyi bir eğitim almalarına dikkat etmektedirler.

Ahıska Türklerinin çocukları için prestijli gördükleri meslek alanları arasında ilk sıralarda tıp, ekonomi, hukuk, mühendislik ve teknik uzmanlık alanları yer almaktadır. Ancak Sovyetler Birliği sisteminin çöküşü, artan işsizlik ve piyasa ilişkilerinin egemenliğinin gelmesiyle modern dünyanın gerçeklerinde eğitilmiş olmak kariyerde her daim başarıyı garanti edemez. Ayrıca devlet burslarının azalması ile artan yükseköğretim kurumlarındaki eğitim harcı, aileleri çocuklarının eğitimine ciddi finansal yatırımlar yapmaya zorlamaktadır. Birçok Ahıska Türkü’nün istihdam edildiği tarım, büyük bir

fiziksel güç ve zaman yatırımı gerektirmekte ve çocukların çoğu, ebeveynlerinin tarladaki çalışmalarına yardımcı olmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Öte yandan Ahıska Türklerinin dağınık yerleşimi, eğitilmiş ve farklı bir etnik çevrede komşudan daha yetenekli olma ihtiyacı sayesinde Ahıska Türkleri buldukları her yerde mesleki ve maddi başarıyı elde etmiştir. Anlatılanlara göre, eski SSCB'deki Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'da da Ahıska Türkleri yerli halklardan, yani Özbek, Kazak ve Kırgızlardan genellikle daha varlıklıydı. Aynı durum Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde de görülmektedir. Genellikle Ahıska Türkleri maddi olarak yerel halktan daha iyi durumdadırlar. Ahıska Türklerinin eğitim seviyesi son zamanlarda özellikle Kabardey-Balkar Cumhuriyeti ve Kuzey Osetya'da oldukça yüksektir. Ahıska Türkleri, çocuklarının iyi bir eğitim ve iyi bir meslek edinmelerine büyük önem verirler. Ahıska Türkü, tarım, eğitim, tıp, ekonomi, bilim, ticaret vb. alanlarda çalışır. Bu alanlarda yüksek profesyonellik, sorumluluk ve titizlik gösteren Ahıska Türklerinin bu niteliklerin gelişmesinde en önemli rol, bugüne kadar büyük bir ölçüde varlığını sürdüren ataerkil aile yapısıdır.

Eğitim düzeyi yüksek olan ailelerde çocukların eğitim alma imkânları daha yüksektir; sebebi de eğitilmiş anne ve babaların çocuklarını yetiştirmek için her türlü çabayı göstermeleridir. Bu konuda özellikle de kırsal yerleşimlerde göze çarpan toplumsal cinsiyet eşitsizliği mevcuttur; bazı ebeveynler kızlarının üniversitede okumalarına karşı önyargılı yaklaşmaktadırlar. Eğitilmiş bir kızın zamanında evlenmeye vaktinin olmayacağına ve evlilik durumunda daha az eğitilmiş bir erkek eşle anlaşmada zorlanabileceğine inanılmaktadır. Ancak son yirmi yılda bu ilke değişmekte, anne babalar mümkünse kızlarını da okutmakta, meslek sahibi yapmayı hedeflemektedirler.

4. SONUÇ

Sonuç olarak; Ahıska Türklerinin etnik kimlik, dil, kültür, gelenek ve göreneklerini yaşatmalarında aile ve akrabalık ilişkileri en önemli unsurlardan biri olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Aile ve akrabalık ilişkileri, iyi komşuluk gelenekleri de onların hem sürgün döneminde hem de günümüzdeki yeni yerleşim yerlerine uyum sağlamalarında büyük bir etkiye sahiptir. Aile, bu çalışkan ve sabırlı halkın vazgeçilmez bir değer olarak var olmaya devam etmektedir.

Son zamanlarda Ahıska Türklerinin etno-kültürel özelliklerinde küreselleşme süreçlerinden dolayı daralma eğilimi görülmektedir. Fakat Ahıska Türkleri dağınık yerleşim koşullarında etnik, akrabalık, aile uyumu ve yüksek düzeyde etnik öz bilinç örneği olmak için olumlu tutumlar sergilemeye devam etmektedirler.

Ahıska Türkleri, dünyanın farklı bölgelerinde başka toplumlarla iç içe yaşamaktadırlar. Örneğin; ABD, Ukrayna, Kıbrıs, Rusya Federasyonu vd. Buralardaki Ahıska Türklerinin aile ve akrabalık bağları konusunda ilgili karşılaştırmalı araştırmaların yapılması önerilir.

Extended Summary

Introduction

Ahıska Turks were one of the peoples exposed to Stalin's policy of exile during World War II. During the war, the elders, women and children tried their best to achieve victory as soon as possible, while the government leaders prepared and implemented heavy and total resettlement plans at the country level. Sharing the fate of the deported peoples, Ahıska Turks, led by special commandos, were deprived of freedom of movement, free choice of residence, etc. They were settled in small groups in the territories of Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan without any rights and opportunities. At the end of 1950s, when the law on lifting martial law was enacted and the deported peoples were given the

right to return to their historical homeland, Ahıska Turks were deprived of this right and had to live in the countries to which they were deported. These countries are Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, the Russian Federation (Voronezh, Rostov, Lipetsk and other regions, Stavropol region, Kabardino-Balkarian Autonomous Republic of the North Caucasus Republics, Karachay-Cherkess Autonomous Republic, North Ossetia-Alanya, Chechen Republic and Ingushetia), Turkey, Ukraine, Azerbaijan, the USA and Georgia.

For many years, the history and culture of Ahıska Turks were not de facto researched, and the published studies took their place in the scientific world following political, not scientific, goals. In recent years, the study of the history and culture of these people has taken a significant upswing, largely due to the enthusiasm of scholars who grew up among Ahıska Turks and who have attached special importance to both the study and preservation of the culture of this people.

The exile led to the decline in the population of Ahıska Turks, the deterioration of their demographic development, and the widespread destruction of their ethnic culture. Although Ahıska Turks have recently given the impression that they are doing well to continue living in the places where they went into exile and then settled, in reality, they have suffered heavy losses. However, they have made and continue to make great efforts to preserve and maintain their ethnic identities in the regions where they live.

Ahıska Turks have managed to survive as a people and preserve their ethnic identity and culture despite living dispersed for almost 80 years. In addition to language, there are important factors such as religion, culture, art, customs, worldview, history, and understanding of the law for protecting ethnic identity. Depending on these factors, many conceptual values can be mentioned.

It is known that the ethnic identity of a nation, ethnic group, or community is based on many values. The survival of these values is the basis for the existence of this nation, this ethnic group, this community. Sovereign nations protect and preserve these values following the law. However, for the ethnic groups or communities exposed to various political practices against powerful states, it is very difficult to keep these values alive. This study highlights the ethnic identity of Ahıska Turks, who were exiled to Central Asia during World War II, migrated to the Caucasus after the abolition of martial law, and continue to live there today, and shows the effect of family and kinship ties on the preservation and survival of their ethnic identity despite all obstacles.

Method

In this study, a qualitative research method was used and a field study was conducted. The data obtained in the study were presented with a scan pattern. Interviews were conducted with Ahıska Turks living in the Caucasus to determine the importance of family and kinship ties in maintaining their ethnic identity, and the results were analyzed and presented.

Ahıska Turks living in various countries around the world constitute a large group of people who are the target population of this research. As an example, the residents of the Kabardino-Balkarian Autonomous Republic were used, who come from families of Ahıska Turks who were exiled to Central Asia in 1944 and migrated directly or indirectly from Central Asia to the Caucasus after the lifting of martial law.

Although the Ahıska Turks live in different areas and are far from each other, they are in contact with each other and are a community that holds on to their traditions. It is assumed that the results of these studies in the Caucasus also apply to the Ahıska Turks in other regions.

Findings

Ahıska Turks have managed to preserve most of their traditional culture in family and holiday rituals. Family and kinship ties occupy a special place among Ahıska Turks and their importance is determined by several facts.

Regardless of distance Ahıska Turks are curious and aware of what is happening with their family members and relatives near or far. Despite of the distance and cost, they go to the weddings or funerals of their relatives. They believe that if they stop helping each other and neglect going to weddings and funerals, they will perish as a people, as a community.

Ahıska Turks are always ready to help their relatives, no matter how far their homes are from each other. Ahıska Turks who live far from each other often have to bear high costs to visit grieving relatives, but it is common to fulfill this obligation without excuse.

Not only kinship relations but also neighborly relations are of great importance in the life of the Ahıska Turks' society. The relations with relatives are advanced. The concept of "kinship" applies not only to full siblings, but also to cousins, to parents' brothers and sisters, and extends beyond that to concentric, widening circles. Cousins are not married but are considered siblings. In addition, Ahıska Turks usually marry someone from their own ethnic group.

One of the most important family values of Ahıska Turks is their hard work, their focus on family and maintaining family relationships, and their desire to support their families financially.

As a rule, Ahıska Turks have two or sometimes three generations living under one roof. According to tradition, the youngest son must stay with his parents and assume all their duties. However, the other sons should come to their father's house as often as possible and take care of their parents' needs. According to the division of roles in the family, the eldest man is the head of the family. The whole family obeys his word, and it is he who decides on all important matters. If the eldest man of the house is deceased, his widow can also take over the management of the house. The father solves all family problems, the mother takes care of the housework, and the children obediently fulfill their parents' wishes. Such a family structure is natural for Ahıska Turks.

Discussion, Conclusion and Recommendations

Consequently, family and kinship relations were and are one of the most important elements in keeping alive the ethnic identity, language, culture, traditions and customs of Ahıska Turks. Family and kinship relations and good neighborly traditions also have a great impact on adaptation to new settlements, both during the exile period and today. Family remains an indispensable value for these hardworking and patient people.

Recently, the ethnocultural characteristics of Ahıska Turks have tended to decline due to globalization processes. However, Ahıska Turks continue to display a positive attitude to be an example of ethnicity, kinship, family harmony, and a high level of ethnic self-confidence under conditions of dispersed settlement.

KAYNAKÇA

- Akkiyeva, S. (2016). *Turki-meshetintsi v KBR: demografiçeskoye i etnikulturnoye razvitiye*. Institut gumanitarnih issledovaniy.
- Akkiyeva, S. (2019). Etnokulturnoye razvitiye turok-meshetintsev (ahıska) v Kabardino-Balkarii 1969-2019 y.// *Kultura i tsivilizatsiya*. 2019. T. 9. S. 3-1. 144-155.
- Aliyeva Çınar, M. (2021). *Ahıska bölgesindeki Gürcülerin konuştuğu Türk ağzı* (2. Baskı). Astana Yayınları.
- Aslan, K. (1996). *Ahıska Türkleri*. Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını-1.
- Avşar, Z. ve Tunçalp, Z. (1995). *Sürgünde 50 yıl: Ahıska Türkleri*. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 73.
- Aydınğün, A. ve Aydınğün, İ. (2015). *Ahıska Türkleri: ulusötesi bir topluluk ulusötesi aileler*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Badalov, Ç. (2004). *Bütün yönleriyle Ahıska Türkleri*. Ğasır-Ş Yayınları.
- Balcı, S. ve Küçük, L. (2015). *Osmanlı bürokrasisinde Ahıskalı devlet adamları*. Libra Yayıncılık.
- Bayraktar, R. (2013). *Eski Sovyetlerde Türk kimliği*. Berikan Yayınları.
- Bugay, N. F. (1994). *Turki iz Meshetii: dolgiy put' k reabilitatsii*. İzdate'lskiy dom "ROSS".
- Bugay, N. F. ve Mamayev, M. İ. (2009). *Turki-meshetintsi: Gruziya, Uzbekistan, Rossiya, SŞA*.
- Buntürk, S. (2007). *Rus-Türk mücadelesinde Ahıska Türkleri*. Berikan Yayınları.
- Celilov, S. (2021). *Ahıska Türk dilinin izahlı sözlüyü*. Lora Yayıncılık.
- Creswell, Johan W. (2020). *Eğitim araştırmaları: nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi* (3. Baskı). (Çev. A. Avcu vd.). Edam Eğitim.
- Çağırkan, B. (2020). *Sürgün, zorunlu göç ve anavatana dönüş: Ahlat Ahıska Türkleri*. Gazi Kitabevi.
- Çınar, İ. (2015). *Atabek Yurdu: jeokültürel yaklaşım*. IQ Yayınları.
- Çınar, İ. (2021). *Etnopedagoji: Atabek Yurdu* (3. Baskı). Pegem Akademi.
- Dedeoğlu, A. (2021). *Ahıska bölgesi ve Kıpçak Atabegler tarihi (XI-XVI. yüzyıllar)*. Kitap Dünyası.
- Erdendor, M. (2020). *Ahıska Türkleri: sürgünden soykırımın yüzyıllık dram*. Kamer Yayınları.
- Erten, H. (2014). *Diasporada dini yaşamak: Azerbaycan Ahıska Türkleri örneği*. Planet Yayınları.
- Gazigil, İ. (2016). *Karasevdam Türkiye: Ahıska Türklerinin yeniden doğuşu 1829-1992*. Profil Yayıncılık.
- Güzeloğlu, C. (2018). *Kazakistan'da Çümkent bölgesinde sürgünde yaşayan Ahıska Türklerinin kültür çatısı: doğum, düşün, ölüm âdetleri*. Gece Akademi.
- Hacılı, A. (2009). *Ahısqa Türkleri vətən bilgisi*. Ahıska Reklam Tanıtım Ajansı.
- Hacılı, A. (2014). *Ahıska Türklerinin sürgün folkloru*. Mütərcim Nəşriyyatı.
- Kazımov, İ. (1999). *Ahısxa Türklerinin dili*. Elm ve Tahsil.
- Kazımov, İ. (2012). *Ahıska Türkleri: dil, tarih ve folklor*. Elm ve Tahsil.

- Kemaloğlu, İ. (2021). *Ahıskalı Türkler: dünden bugüne*. Emin Yayınları.
- Kırzioğlu, F. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruh boylarında Kıpçaklar: ilk Kıpçaklar (M.Ö. VIII. – M.S. VI. yy.) ve son Kıpçaklar (1118 - 1195) ile Ortodoks Kıpçak Atabekler hükümeti (1267 - 1578). Ahıska - Çıldır eyaleti tarihinden*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kırzioğlu, F. (1993). *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi (1451 - 1590)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kukulov, T. (1999). *Axıska türklərinin tarixinə bir nəzər*. Abilov, Zeynalov ve Oğulları Yayınmevi.
- Kukulov, T. (2014). *Axıska türklərinin etnik mədəniyyəti*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
- Kukulov, T. (2022). *Ahıska: adet, merasim ve tabirleri*. Ege Akademi Yayınları.
- Kukulov, T. ve Kukulov, M. (2014). *Axıska türklərinin sözlüğü*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
- Malinovskaya, E. A. (2006). *Turki-meshetintsi v Ukraine. Etnosotsiologičeskiy oçerk*. Geneza.
- Mürsül, D. (2018). *Türkiye'ye yerleşmek amacıyla gelen Ahıska Türklerine yönelik göç yönetimi stratejisi*. NOBEL Akademik Yayıncılık.
- Osipov, A. G. (1999). *Rossiyskiy opıt etniçeskoj diskriminatsii: meshetintsi v Krasnodarskom kraye. Zvenya*.
- Osipov, A. G. ve Çerepova, O. (1996). *Naruşeniye prav vınujdennih migrantov i etniçeskaya diskriminatsiya v Krasnodarskom kraye*. Memorial.
- Piriyeva, S. (2005). *Axısqa Türkleri Azerbaycanda (tarixi, sosial – medeni hayat)*. Elm ve Tahsil Yayınmevi.
- Poyraz, T. ve Güler, M. (2019). Ahıska kimliğinin göç sürecinde inşası: Amerika'ya göç eden Ahıska Türkleri, *Bilig*, S. 91, 187-216.
- Rassadin, V. İ. (2011). *Kratkiy turetsko-meshetinsko-russkiy slovar'*, Kalmıkskiy Gosuniversitet: Elista.
- Sürmeli, M. (2016). *Iğdır'ın demografik yapısında göç ve Ahıska Türkleri örneği*. Türkiye Barolar Birliği.
- Şamil A. (2012). *Ahıskalı Heste Hasan*. Elm ve Tahsil.
- Taşdemir, T. (2005). *Türkiye'nin Kafkasya politikasında Ahıska ve sürgün halk Ahıskalılar: araştırma – inceleme*. IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık.
- Turgut, B. (2021). *Ahıska'da Osmanlı vakıfları*. Arı Sanat Yayınmevi.
- Uravelli, O. (2017). *Ahıska'dan çıktım yola*. Erkam Matbaası.
- Üren, M. (2016). *Kimlik, çıkar ve jeopolitik ekseninde Ahıska Türkleri sorunu*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2020). *Selam olsun Ahıska'ya... Türk romanında Ahıska Türkleri*. İlbilge Yayıncılık.
- Zeyrek, Y. (2001). *Ahıska bölgesi ve Ahıska Türkleri*. Uyum Ajans ve Pozitif Matbaacılık Yayını.
- Zeyrek, Y. (2006). *Ahıska araştırmaları*. Kozan Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
- Zeyrek, Y. (2015). *Ahıska gül idi gitti*. Gökçe Ofset.